

In deze scriptie wordt getracht een beeld te schetsen van de verhouding tussen Bakoenin en Marx. Daaraan gaat een korte beschrijving van het leven van beide figuren vooraf. In hoofdstuk II worden overeenkomsten en verschillen (zowel in persoon als in theorie) tussen beide denkers aangegeven. In hoofdstuk III is één der belangrijkste tegenstellingen, nl. hun opvatting over de staat, uitgewerkt. Hoofdstuk IV beschrijft de verhouding tussen Marx en Bakoenin tot 1868, het jaar waarin de laatste toetrad tot de Internationale. Hoofdstuk V geeft een beeld van de eerste wrijvingen binnen die Internationale. Het laatste hoofdstuk tenslotte behandelt het hoogtepunt van het conflict tussen Marx en Bakoenin, dat geëindigd is met de uitstoting van Bakoenin uit de Internationale op het Congres van Den Haag in 1872.

HOOFDSTUK 1 A: BAKOENIN¹⁾

Michael Alexandrovitsj Bakoenin werd op 30 mei 1814 geboren te Prjamoechino, in het goevernement Tver in Centraal-Rusland. Hij was afkomstig uit een adellijke familie van grootgrondbezitters. Op 14-jarige leeftijd werd hij door zijn vader naar Sint-Petersburg gestuurd om daar opgeleid te worden tot officier in het leger. Zijn militaire carrière (in 1833 was hij tot officier bevorderd) interesseerde hem echter slechts weinig en in 1835 nam hij ontslag uit het leger en vestigde zich te Moskou. Hier hield hij zich bezig met de studie van Fichte en Hegel.

Op 26-jarige leeftijd verliet hij Rusland en ging naar Berlijn. In zijn Berlijnse jaren evolueerde hij mentaal tot een revolutionair.²⁾ In 1842 ging hij naar Dresden en voegde zich bij Arnold Ruge (1802-1880), de intellectuele leider van de links-hegelianen en uitgever van de "Deutsche Jahrbücher". Na een revolutionair artikel in dit tijdschrift moest Bakoenin uit veiligheidsoverwegingen Saksen verlaten en begaf hij zich naar Zürich (1843). Hier kwam hij in aanraking met de kring der Duitse communisten rond Wilhelm Weitling (1808-1871) en onder invloed van hem veranderde Bakoenin van links-hegeliaans filosoof en "mentale revolutionair" in revolutionair van de praktijk.³⁾ De jonge, enthousiaste en romantische Bakoenin voelde zich zeer aangetrokken tot Weitling's revolutionaire communisme en diens afwijzing van de staat.⁴⁾

Weitling werd echter wegens agitatie gearresteerd door de Zwitserse autoriteiten en Bakoenin werd ervan beschuldigd één van zijn handlangers te zijn. De Russische regering, die angstvallig lette op radicale tendensen bij haar onderdanen, zowel in Rusland als daarbuiten, riep Bakoenin terug naar Rusland, maar hij weigerde. Begin 1844 ging hij via Brussel naar Parijs, waar hij tot december 1847 bleef. Zijn Parijse periode is zeer belangrijk geweest; hij ontmoette er Karl Marx en Pierre-Joseph Proudhon⁵⁾, die beiden grote invloed hebben uitgeoefend op zijn politieke en intellectuele ontwikkeling.

In november 1847 hield Bakoenin een felle toespraak gericht tegen de Russische tsaar. Op verzoek van de Russische ambassadeur in Parijs werd hij nu Frankrijk uitgezet en hij begaf zich naar Brussel. De februari-revolutie in Parijs (1848) maakte echter zijn terugkeer naar Frankrijk

mogelijk. Hier trad hij op als propagandist van de revolutie. Spoedig kwam het nieuws, dat ook in Berlijn en Wenen een revolutie was uitgebroken en het leek er zelfs op, dat zij in geheel Europa zou uitbreken. Bakoenin besloot via Duitsland naar Polen te vertrekken om deel te kunnen nemen aan een opstand die hij daar verwachtte; maar een Poolse opstand bleef uit. Wel kwam er in Bohemen een Slavische beweging op gang en Bakoenin, die grote belangstelling had voor het Slavische vraagstuk, vertrok naar Praag, waar juist een Pan-Slavisch Congres bijeengekomen was. In juni nam hij deel aan een revolutionaire beweging van studenten en arbeiders in Praag, maar deze opstand, die niet gesteund werd door het Congres, werd al snel neergeslagen. Bakoenin keerde nu tijdelijk terug naar Duitsland. Bakoenin's activiteit in 1848 heeft in het algemeen veel aan effectiviteit verloren door haar nauwe relatie met het nationalisme⁶⁾, hoewel opgemerkt dient te worden, dat die relatie in 1848 onvermijdelijk was.

Begin mei 1849 ontplooidde hij revolutionaire activiteit in een te Dresden uitgebroken opstand. Bakoenin werd echter gearresteerd en gevangen gezet. In 1850 volgde zijn uitlevering aan Oostenrijk. Hij werd ter dood veroordeeld, maar dit vonnis werd gewijzigd in levenslange gevangenisstraf en uitlevering aan Rusland, waar hij tot 1861 gevangen zat. In dat jaar zag hij kans te ontsnappen en wist Londen te bereiken. Daar verbleef hij tot eind 1863 te midden van russische immigranten. Vervolgens trok hij naar Italië en trachtte revolutionaire bewegingen in dat land en in Polen te ontketen. In 1870 en 1874 nam hij nog deel aan mislukte opstanden te Lyon en Bologna. Op 1 juli 1876 is Bakoenin te Bern gestorven.

HOOFDSTUK 1 B: MARX⁷⁾

Karl Heinrich Marx werd op 5 mei 1818 geboren te Trier als zoon van een joods advocaat. Na zijn gymnasiumtijd liet hij zich in oktober 1835 inschrijven aan de universiteit van Bonn om daar rechten te studeren. Al vrij snel verliet hij echter Bonn en zette zijn studie voort te Berlijn. Daar werd hij ingeleid in de wereld der jonghegelianen. Door zijn politiek radicale ideeën was er voor hem geen carrière weggelegd aan een Pruisische staatsuniversiteit; daarom werd hij medewerker (later hoofdredacteur) van de burgerlijk-democratische "Rheinische Zeitung". Zijn journalistieke loopbaan is kort maar belangrijk geweest; had hij in zijn Berlijnse jaren de Idee in de werkelijkheid gezocht, nu ontdekte hij, dat hij de economische werkelijkheid verwaarloosd had. De toestand van de boeren en landarbeiders in zijn onmiddellijke omgeving en de politieke en sociale bewegingen in het buitenland dreven hem naar "het sociale vraagstuk".

Zijn Parijse tijd (sinds oktober 1843) gaf een radicale afwending van Hegel te zien. Marx kwam tot de overtuiging, dat niet de maatschappij voortvloeit uit de staat maar dat het de maatschappelijke krachten zijn die de staat bepalen.

In Parijs maakte hij kennis met o.a. Bakoenin, Proudhon en Engels. In het voorjaar van 1845 werd Marx op verzoek van de Pruisische regering uitgewezen uit Frankrijk en zocht zijn toevlucht in Brussel. In de nu volgende vier jaren hield hij zich bezig met studie en agitatie. Hij keerde zich in zijn boek "Misère de la Philosophie" tegen Proudhon's "Philosophie de la misère" en schreef een van zijn belangrijkste werken: "Zur Kritik der politischen Ökonomie" (pas uitgegeven in 1859), dat de klassieke formulering van het historisch materialisme bevat. Daarnaast hield hij zich bezig met de geheime Communistenbond, 'een vrij rommelig allegaartje, meest van bannelingen of vluchtelingen...vooral

wat denkbeelden over strijdmethoden en toekomstbeelden betreft zeer uiteenlopend'.¹⁰⁾

Voor deze Bond werd door Marx en Engels (sinds 1845 werkten zij als onafscheidelijken samen) het beroemde "Communistisch Manifest" opgesteld, dat een concreet geformuleerd program van hervormingen en een oproep tot de proletarische strijd bevatte. Dit Manifest was nog niet gepubliceerd, toen in Parijs een revolutie van republikeinen en liberalen losbrak (februari 1848). Marx werd door de nieuwe regering naar Parijs geroepen. Toen echter ook in Berlijn en Wenen revoluties uitbraken, vertrok hij naar het Rijnland en stichtte daar de "Neue Rheinische Zeitung". Deze krant bepleitte het samengaan van radicale democraten en proletariërs tegen feodale machten en conservatieve burgerij. Immers, Marx was op grond van zijn inzicht in de maatschappelijke krachten tot de conclusie gekomen, dat éérst de macht van het feodalisme en conservatisme vernietigd moest worden, dat éérst de bourgeoisie aan de macht moest komen, daarbij geholpen door het proletariaat. Zodra het conservatisme gevallen is, zou het proletariaat zich echter ook keren tegen de vooruitstrevende burgerij.¹¹⁾

In mei 1849 werd de "Neue Rheinische Zeitung" echter verboden en Marx moest terechtstaan wegens opruiing. Hij werd vrijgesproken maar moest het land verlaten; nu ging hij naar Londen.

De politieke ontwikkeling in Europa ging anders dan Marx verwacht had. Immers: de politieke macht bleef in handen van de reactionaire bourgeoisie. Pogingen van Marx om een nieuw maandblad op te zetten mislukten al vrij snel. Ook ging de Communistenbond ten onder. Marx wierp zich wederom op de studie van de economie. 'Achter zijn gezwog om de economie onder de knie te krijgen, brandt de vurige begeerte om de bevrijding der mensheid te dienen, leeft de verwachting van de op handen zijnde revolutie, die deze bevrijding nabij brengt'.¹²⁾ In 1867 verscheen het eerste deel van zijn hoofdwerk, "Das Kapital".

In 1864 werd te Londen een meeting belegd van arbeidersdelegaties uit verschillende Europese landen naar aanleiding van een arbeidersopstand in Polen in 1863. Op deze meeting werd de Internationale Arbeiders Associatie (later kortweg de "Eerste Internationale" genoemd) geboren. Marx had zich na de ontbinding van de Communistenbond afzijdig gehouden van organisatorische werkzaamheden. Nu zag hij echter een mogelijkheid om te komen tot een organisatie van de arbeidersmacht en bood zijn hulp aan. Hij ontwierp voor de I.A.A. de statuten en schreef het zg. "Inaugureel adres", waarin werd opgeroepen tot de proletarische strijd. Binnen de Eerste Internationale hebben zich van meet af aan grote spanningen voorgedaan tussen de verschillende "richtingen" die erin vertegenwoordigd waren: Mazzinisten, Proudhonnisten, Bakoeninisten en de aanhangers van Marx.¹³⁾

Op de strijd tussen de bakoeninistische en de marxistische stroming wordt in een volgend hoofdstuk dieper ingegaan.

Eind 1873 was de gezondheid van Marx verslechterd. Hij is op 13 maart 1883 gestorven.

HOOFDSTUK II: OVEREENKOMSTEN EN VERSCHILLEN TUSSEN MARX EN BAKOENIN

In de strijd tussen Marx en Bakoenin hebben naast principiële tegenstellingen ook persoonlijke tegenstellingen een rol gespeeld.

Aan de ene kant stond Marx, een man van de studie en de theorie, hoewel de theoretisch verworven kennis bij hem steeds in dienst stond van de revolutie.¹⁴⁾ Een man met een autoritair karakter, die behalve door geleerdheid, ijver en energie ook opviel door zijn intellectuele arro-

gantie en jalouzie.¹⁵⁾ Door geboorte en opvoeding bourgeois, voelde hij zich nooit werkelijk thuis in de kringen der arbeiders.¹⁶⁾ Aan de andere kant stond Bakoenin, vóór alles revolutionair van de daad, die Marx' theoretische kennis miste (hij heeft dat ook steeds toegegeven¹⁷⁾), de bohémien, de aristocraat van geboorte, die vrij was van intellectuele arrogantie en het verlangen om te domineren. Sneller dan Marx wist hij het vertrouwen van de arbeiders te winnen.¹⁸⁾ In zijn polemieken was hij, in tegenstelling tot Marx, ridderlijk, openhartig en zakelijk.¹⁹⁾ Marx en Bakoenin verschilden in karakter zoals poëzie van proza. Bakoenin was in Marx' ogen een charlatan en een dolleman, die er absurde en dwaze standpunten op nahield.²⁰⁾ Bakoenin heeft nooit groot respect gehad voor Marx' karakter. Wel bewonderde hij diens geleerdheid, scherpe blik en hoogontwikkelde "wetenschappelijkheid".²¹⁾

Het grote verschil in temperament tussen beide figuren heeft een werkelijk goede verstandhouding zeer bemoeilijkt. Daar kwam nog bij, dat Marx een Russenhater was en Bakoenin een antipathie tegen Duitsers en Joden koesterde.²²⁾

Ook hadden beiden een verschillende visie op de politieke ontwikkeling in Europa. Marx dacht Duitsland een belangrijke rol toe in de ontwikkeling naar het socialisme. Bakoenin was echter bevreesd voor een "Prusso-germanisering" van Europa.²³⁾

Zowel het marxistische als het bakoeninistische "systeem" waren gebaseerd op het historisch materialisme (hoewel Bakoenin c.s. het historisch materialisme ruimer interpreteerden dan Marx²⁴⁾). Beide stromingen hanteerden ook het idee van de klassenstrijd en waren socialistisch in de zin van : opheffing van de particuliere eigendom der productiemiddelen. Marx en Bakoenin streefden naar een nieuwe sociale orde maar ze verschilden fundamenteel van mening over de vraag met welke middelen deze nieuwe sociale orde bereikt moest worden.

Marx ging uit van een georganiseerde revolutie, geleid door een getraind en gedisciplineerd klassebewust proletariaat. Bakoenin echter stelde zijn vertrouwen in een spontane opstand van de individuele arbeiders. Niet door de "historische noodzakelijkheid" zal de arbeidersklasse zegevieren over de burgerlijke maatschappij, maar omdat in de afzonderlijke individuen van die arbeidersklasse een grote scheppende macht ligt.²⁵⁾

Marx zag de komende strijd tussen bourgeoisie en proletariaat als een conflict tussen zeer gecentraliseerde machten, die de klassebelangen van kapitalisten en proletariaat vertegenwoordigden. Bakoenin daarentegen zag de revolutie vooral als een onophoudelijke strijd tussen onderdrukkers en onderdrukten, ongeacht hun economische relatie tot de produktie.²⁶⁾

Marx legde nadruk op de ontwikkeling van het klassebewustzijn en de organisatie van het industrieproletariaat, vooral van diegenen, die leefden in landen waar het kapitalisme reeds sterk ontwikkeld was. De nieuwe sociale orde kon volgens hem niet geboren worden in een economisch achtergebleven gebied, maar slechts in een economisch hoogontwikkeld gebied. Het Westen zou daarom volgens hem leiding hebben in de revolutie, slechts daar kon de revolutie een scheppende kracht hebben. De niet hoogontwikkelde gebieden van Oost- en Zuid-Europa zouden in het gunstigste geval slechts de meer ontwikkelde landen volgen.²⁷⁾

Bakoenin zag de revolutie meer als een instinctieve revolutie van de meest onderdrukte en vertrapte groepen in de maatschappij- de boeren in de economisch achtergebleven gebieden en het "lumpenproletariat" van steden waar nog nauwelijks sprake was van moderne industrie. De revolutionaire impuls was -zo meende hij- een natuurlijke eigenschap van de

mens. Deze impuls kon men zowel onder de boeren, onder het "lumpenproletariat" als onder het moderne industrieproletariaat vinden.²⁸⁾ Tegenover Marx' centralisme (concentratie van alle krachten van de maatschappij in de staat) plaatste Bakoenin zijn federalisme: een maatschappelijke organisatie gebaseerd op autonome, zelfbeherende, zich gewestelijk, nationaal en internationaal federerende economische, sociale en politieke organen.²⁹⁾ Marx wilde de organisatie van de arbeiders met als doel: de verovering van de politieke macht, van de staat. Bakoenin wilde de organisatie van de arbeiders met als doel: de vernietiging van de staat. Bakoenin keerde zich ook tegen partijpolitieke en parlementaire actie. Een verbond met de radicale bourgeoisie kon volgens hem slechts een nadelige uitwerking hebben voor het proletariaat.³⁰⁾ Tenslotte de mijns inziens belangrijkste (en gedeeltelijk ook overkoepelende) tegenstelling: die tussen het socialisme gebaseerd op het principe van het gezag (Marx) en het socialisme gebaseerd op het principe van de vrijheid (Bakoenin), tussen autoritair en libertair socialisme.

HOOFDSTUK III: MARX, BAKOENIN EN DE STAAT

Marx beschouwde de staat als het product van de maatschappij, met name van de productieverhoudingen in die maatschappij. In de proletarische revolutie zal het proletariaat naar de staatsmacht grijpen. Deze proletarische revolutie zal gevolgd worden door een overgangsstadium, de 'dictatuur van het proletariaat' (dwz. dictatuur in naam van de overgrote meerderheid der arbeidersbevolking met als doel: de vorming van een klasselose maatschappij met vrijheid voor allen³¹⁾), waarin de burgerlijke staat wordt vervangen door een proletarische "staat". Tenslotte zou de klasselose maatschappij komen, waarin de staat overbodig wordt.³²⁾ Friedrich Engels werkte deze gedachtengang als volgt uit:

'Zodra er geen klasse meer is, die onderdrukt moet worden, zodra met de klasseheerschappij en de strijd om het bestaan voor elk individu... ook de daaruit voortvloeiende botsingen en excessen verwijderd zijn, valt er niets meer te onderdrukken waarvoor een bijzondere onderdrukkingsmacht, een staat, nodig is. De eerste daad waarin de staat werkelijk als vertegenwoordiger der gehele maatschappij optreedt- het in bezit nemen der produktiemiddelen in naam der maatschappij- is tegelijk zijn laatste zelfstandige daad als staat. Het ingrijpen van een staatsmacht in maatschappelijke verhoudingen wordt op het ene gebied na het andere overbodig en slaapt dan vanzelf in... De staat wordt niet afgeschaft, hij sterft af'.³³⁾

Hoewel de staat volgens Marx niet een einde kan maken aan de klasseverhoudingen (die moeten immers door de maatschappij zelf worden overwonnen) kan hij belangrijke belemmeringen wegnemen voor een ontwikkeling naar een klasselose maatschappij. De staat kan volgens Marx belangrijke, zelfs principiële verbeteringen in de klassepositie der arbeiders invoeren.³⁴⁾

Marx wil gebruik maken van de staat teneinde het socialisme te vestigen, hij wil de "bevrijding van boven af", dwz. door de staat.³⁵⁾

Volgens Bakoenin echter kan de staat nooit een instrument zijn in de strijd voor vrijheid en voor bevrijding.³⁶⁾ Hij wil de "bevrijding van

onder af", dwz. door het individu.³⁷⁾

De staat is -zo meent hij- altijd een instelling van overheersing en uitbuiting en daarom een permanente bron van slavernij en ongeluk.³⁸⁾

Als er een staat is, moet er noodzakelijkerwijs overheersing zijn en dientengevolge slavernij; een staat zonder slavernij, hetzij in openlijke of bedekte vorm, is ondenkbaar.³⁹⁾

De staat is volgens Bakoenin een onvermijdelijke ontkenning en vernietiging van iedere vrijheid, ieder belang, zowel persoonlijk als algemeen. Hij is een politieke abstractie, die slechts de belangen van de bourgeoisie vertegenwoordigt.⁴⁰⁾ Hij vertegenwoordigt het totaal der ontkenningen van de individuele vrijheid van al haar leden; of wel het totaal van de offers die al haar leden brengen door een deel van hun vrijheid af te staan ten bate van het algemeen welzijn.⁴¹⁾ Waar de staat begint, zo zegt Bakoenin, eindigt de individuele vrijheid en omgekeerd. En de vrijheid is volgens hem ondeelbaar: men kan er geen deel van wegnemen zonder het geheel te doden.⁴²⁾

Bakoenin maakte een scherp onderscheid tussen de staat en de maatschappij:

'De staat is de autoriteit, het geweld, het vertoon en de zelfingenomenheid van het geweld. Hij dringt niet aan, zoekt niet te overtuigen:...want zijn aard is niet te overreden, maar zich op te dringen, te overweldigen...De maatschappij echter dringt zich niet formeel, officieel, autoritair op, zij doet zich op natuurlijke wijze gelden en daardoor is haar uitwerking op het individu oneindig veel machtiger dan die van de staat'.⁴³⁾

De staat, elke staat -zelfs wanneer ze gehuld is in de meest liberale en democratische vorm- is noodzakelijkerwijs gebaseerd op overheersing en geweld, d.w.z. op despotisme.⁴⁴⁾ Alle staten zijn door hun aard het tegendeel van menselijke rechtvaardigheid, vrede en gelijkheid.⁴⁵⁾ Staat wil volgens Bakoenin zeggen: overheersing, en iedere overheersing veronderstelt de onderwerping van de massa's en bijgevolg hun uitbuiting ten gunste van een of andere regerende minderheid.⁴⁶⁾ Elke vorm van staat is een juk, dus brengt aan de ene kant het despotisme voort en aan de andere kant de slavernij.⁴⁷⁾

Marx meende, dat alleen door de "dictatuur van het proletariaat" (d.w.z. de klasseheerschappij der arbeiders) een eventuele contra-revolutie onderdrukt, de kapitalistische staat vernietigd en de klasse- en staatloze socialistische maatschappij gevestigd kon worden. Als onmiddellijk doel zag hij dus: de dictatuur van het proletariaat, als uiteindelijk doel: de staatloze maatschappij.⁴⁸⁾

Zowel Marx als Bakoenin staan de omverwerping van de burgerlijke staat door revolutie voor. Slechts de methodologie van de revolutie is verschillend: bij Marx is er sprake van een georganiseerde, goed voorbereide revolutie van het industrieproletariaat, bij Bakoenin van een spontane opstand van industrieproletariaat, "lumpenproletariat" en boeren. In het marxisme kan de staat niet onmiddellijk afgeschaft worden nadat de burgerlijke staat vernietigd is, maar een nieuwe staat, de dictatuur van het proletariaat, moet gevestigd worden als overgangsstadium naar de staatloze communistische maatschappij.⁴⁹⁾

Bakoenin echter verwerpt het idee van de revolutionaire dictatuur (en daarmee de voor het marxisme karakteristieke fase van het "afsterven van de proletarische staat") en eist de afschaffing van de staat zo snel mogelijk, zelfs met het risico van een tijdelijke chaos.⁵⁰⁾ De meest onheilvolle combinatie die hij zich voor de toekomst kon denken, zou die zijn, die economische bevrijding en materiële welstand zou

verenigen met dictatuur, met de concentrering van alle politieke macht in de staat,⁵¹⁾ die zich onder de naam van proletarische dictatuur zou presenteren. Een dictatuur kon volgens hem geen ander doel hebben dan zich zelf te bestendigen en kon slechts slavernij voortbrengen.⁵²⁾ 'Wij zijn van mening -zo schreef hij- dat de noodzakelijke revolutionaire politiek van het proletariaat de vernietiging der staten tot onmiddellijk en enig doel moet hebben'.⁵³⁾ De afschaffing van de staat (en van de kerk) moet volgens Bakoenin 'de eerste onmisbare voorwaarde voor de werkelijke bevrijding van de maatschappij vormen'.⁵⁴⁾ 'Het is duidelijk dat alleen dan vrijheid aan de mensheid zal worden geschonken, dat alleen dan de werkelijke belangen van de maatschappij, van alle groepen, plaatselijke organisaties en personen die de maatschappij vormen werkelijke bevreemding kunnen vinden, wanneer er geen staten meer zullen zijn'.⁵⁵⁾

HOOFDSTUK IV: DE VERHOUDING TUSSEN BAKOENIN EN MARX TOT 1868

In de tweede helft van 1844 hebben Bakoenin en Marx elkaar voor het eerst ontmoet te Parijs. Beiden waren hier in politieke ballingschap. Zij waren medewerkers aan het uiterst radicale, zij het niet socialistische weekblad "Vorwärts", dat in Parijs verscheen maar voor Duitsland en Zwitserland bestemd was.⁵⁶⁾ Het is moeilijk te zeggen hoe nauw het contact tussen beide mannen precies geweest is. Wel is zeker, dat Bakoenin in deze tijd positief stond tegenover Marx. In december 1871, terugziende op die ontmoeting, schreef hij:

'Je ne savais alors rien de l'économie politique, je ne m'étais pas encore défait des abstractions métaphysiques, et mon socialisme n'était que d'instinct. Lui, quoique plus jeune que moi, était déjà un athée, un matérialiste savant et un socialiste réfléchi. Ce fut précisément à cette époque qu'il élaborait les premiers fondements de son présent système. Nous nous vîmes assez souvent, car je le respectais beaucoup pour sa science et pour son dévouement passionné et sérieux, quoique toujours mêlé de vanité personnelle, à la cause du prolétariat, et je recherchais avec avidité sa conversation toujours instructive et spirituelle, lorsqu'elle ne s'inspirait pas de haine mesquine, ce qui arrivait, hélas! trop souvent. Jamais pourtant il n'y eut d'intimité franche entre nous. Nos tempéraments ne s'accordaient pas. Il m'appelait un idéaliste sentimental, et il avait raison; je l'appelais un vaniteux perfide et sournois, et j'avais raison aussi'.⁵⁷⁾

Voor Marx was de belangrijkste ontmoeting uit de Parijse tijd niet die met Bakoenin, maar met Friedrich Engels. De fundamentele verschillen tussen Marx en Bakoenin waren in deze Parijse tijd nog niet tot rijping gekomen; voor Bakoenin waren de Parijse jaren, zoals blijkt uit het hierboven gegeven citaat, nog belangrijk als vormende jaren. Vanaf midden december 1847 tot eind februari 1848 verbleef Bakoenin te Brussel. Daar ontmoette hij wederom Marx, die ook was uitgewezen uit Frankrijk, en in deze jaren afrekende met de denkbeelden van één van Bakoenin's "leermeesters": Proudhon.⁵⁸⁾ Brussel was in deze tijd bezig het hoofdkwartier te worden van de internationale communistische beweging. De stad kende een groep Duitse communisten, waarvan Marx en Engels deel uitmaakten. Bakoenin heeft tijdens zijn verblijf in Brussel een diepe, instinctieve afkeer van deze groep gekregen, hij

vond er

'Vanity, malice, squabbles, theoretical intolerance and practical cowardice, endless theorizing about life, activity, and simplicity, and in practice a total absence of life, action, or simplicity...The single word bourgeois has become an epithet which they repeat ad nauseam, though they themselves are ingrained bourgeois from head to foot. In a word, lies and stupidity, stupidity and lies. In such company you cannot breathe freely.'

Hij verweet Marx de arbeiders te ruïneren door theoretici van hem te maken. Zo gaf Bakoenin zelf al vroeg de fundamentele antithese van temperament aan tussen Karl Marx en hemzelf, tussen de man van de studie en de theorie en de man van de impuls en de actie.⁶⁰⁾ In september 1848 vond te Berlijn de derde ontmoeting plaats tussen Bakoenin en Marx. In juli van hetzelfde jaar was in Marx' "Neue Rheinische Zeitung" een bericht gepubliceerd van de Parijse correspondent van deze krant⁶¹⁾, waarin stond:

'Den Kämpfen der Slawenrasse in Böhmen, Ungarn und Polen, folgt man hier trotz unserer innern Gärungen mit sehr aufmerksamem Auge. In Bezug auf die Slawen-Propaganda, versicherte man uns gestern, sei George Sand in den Besitz von Papieren gelangt, welche den von hier verbannten Russen M. B a k u n i n, stark kompromittierten, indem sie ihn als ein Werkzeug oder in jüngster Zeit gewonnenen A g e n t e n R u s s l a n d s darstellen, den der grösste Teil der Schuld der neuerdings verhafteten unglücklichen polnischen Patrioten treffe. George Sand hat diese Papiere einigen ihrer Vertrauten gezeigt. Wir haben hier nichts gegen ein Slawenreich, aber durch den V e r r a t der polnischen Patrioten wird es nimmermehr zu Stande kommen.'

Bakoenin verzette zich in een brief aan de "Neue Rheinische Zeitung" tegen deze beschuldigingen en stelde, zonder hem met naam te noemen, de Russische tsaar verantwoordelijk voor de verbreiding van dit soort geruchten over hem:

'Ich habe es mit einem mächtigen, unversöhnlichen Feinde zu tun, der mich, seitdem ich ihn in einer von mir öffentlich in Paris gehaltenen Rede angegriffen habe, systematisch und unermüdlich verfolgt...'

Tegelijkertijd wendde hij zich tot George Sand met een verzoek om het bericht in de "Neue Rheinische Zeitung" tegen te spreken of bewijsstukken voor de geuite beschuldigingen openbaar te maken. Zij schreef aan Bakoenin terug:

'...je n'ai jamais eu la moindre accusation contre vous entre les mains et je ne l'aurais pas accueillie, soyez en certain. Je l'aurais jetée au feu, sans la lire jusqu'au bout ou je vous l'aurais envoyée, si je l'avais crue digne de réponse. L'article de la Nouvelle Gazette rhénane, auquel je donne le plus formel démenti, est une invention gratuite, odieuse, et dont je me trouve personnellement blessée.'

Zij schreef eveneens een brief aan de "Neue Rheinische Zeitung", waarin zij de door de correspondent medegedeelde feiten 'gänzlich falsch' noemde en waarin ze voorts verklaarde, niet het geringste bewijs te hebben voor de bewering, dat Bakoenin een "agent van Rusland" zou zijn.

Deze brief werd op 3 augustus 1848 gepubliceerd in de "Neue Rheinische Zeitung", vergezeld van een redactioneel commentaar, waarin onder meer gesteld werd, dat de redaktie door het publiceren van het bericht uit Parijs slechts aan de plicht van de pers voldaan had, en dat door deze publicatie Bakoenin de gelegenheid kreeg om geruchten, die er met betrekking tot hem circuleerden, te ontzenuwen.⁶⁵⁾ (sic!)

Dat Bakoenin een Russisch spion of agent was, is nooit bewezen. Het is mijns inziens ook zeer ongeloofwaardig, als men bedenkt, hoe Rusland Bakoenin behandeld had: in december 1844 had de Russische tsaar een decreet uitgevaardigd, waarmee Bakoenin al zijn burgerrechten en adellijke rechten werden ontnomen en zijn eigendommen in Rusland geconfiscieerd werden. Bovendien werd hij bedreigd met levenslange ballingschap in Siberië, indien hij zich nog ooit in Rusland zou vertonen.⁶⁶⁾

De hoogstwaarschijnlijk⁶⁷⁾ door de Russische ambassade te Parijs op touw gezette lastercampagne tegen Bakoenin was niet afgelopen met het "incident" van de "Neue Rheinische Zeitung". In 1855, 1856 en 1862⁶⁸⁾ verschenen lasterlijke artikelen tegen Bakoenin in de Engelse pers.

Spoedig⁶⁹⁾ zijn ontmoeting met Marx te Parijs, werd Bakoenin gevangen genomen. Na een gevangenschap van twaalf jaren ontmoette hij Marx weer te Londen op 3 november 1864. Tijdens hun ontmoeting spraken zij onder meer over de laster tegen Bakoenin in de Engelse pers. Marx gaf hem de verzekering, dat hij nooit had deelgenomen aan de lastercampagne tegen de Rus. 'Je dus le croire', schreef Bakoenin in 1871, 'Je savais que ce qu'il me disait n'était point vrai, mais je ne lui en gardais plus aucune rancune...'⁷⁰⁾ In 1871 en 1872 is hij echter nog enige keren teruggekomen op de affaire van de "Neue Rheinische Zeitung". Ongetwijfeld zijn de tegenstellingen tussen beide figuren aangewakkerd door de telkens weer opduikende geruchten over Bakoenin. Bakoenin heeft Marx⁷¹⁾ op zijn minst medeverantwoordelijk geacht voor deze lastercampagne.

Met betrekking tot de ontmoeting in november 1864 -de laatste persoonlijke ontmoeting die zij gehad hebben- schreef Marx over Bakoenin:

'I must say that I liked him very much- better than before'. Bakoenin was, zo schreef hij, 'one of the few people whom I feel, after sixteen years, to have moved forwards, not backwards'.⁷²⁾

Ook in 1865 was de verhouding tussen Marx en Bakoenin nog goed.⁷³⁾

Daarna hadden ze gedurende bijna vier jaar geen contact meer. In december 1868 schreef Bakoenin voor het laatst een brief aan Marx. Daarin verklaarde hij meer dan ooit Marx' vriend te zijn,

'parce que mieux que jamais je suis arrivé à comprendre combien tu avais raison en suivant et en nous invitant tous à marcher sur la grande route de la révolution économique, et en dénigrant ceux d'entre nous qui allaient se perdre dans les sentiers des entreprises soit nationales soit exclusivement politiques. Je fais maintenant⁷⁴⁾ ce que tu as commencé à faire, toi, il y a plus de vingt ans'.

HOOFDSTUK V: DE EERSTE CONFLICTEN BINNEN DE INTERNATIONALE

Bakoenin was in juli 1868 toegetreden tot de centrale sectie van Genève van de Internationale. In een brief aan Marx had hij geschreven:

'Ma patrie maintenant, c'est l'Internationale dont tu es l'un des principaux fondateurs. Tu vois donc, cher⁷⁵⁾ ami, que je suis ton disciple- et je suis fier de l'être...'

In de herfst van 1868 had hij de "Alliance internationale de la Démocratie socialiste" opgericht. Deze Alliantie wendde zich in december 1868 tot de Algemene Raad van de Internationale, teneinde, onder overlegging van haar statuten, de toelating te vragen tot die organisatie. Marx meende echter, dat het Bakoenin's bedoeling was een bond in een bond te stichten, en deed de Algemene Raad afwijzend antwoorden op het verzoek van de Alliantie.⁷⁶⁾ Tenslotte kwam men tot een compromis: de Alliantie ging over tot een formele ontbinding van haar secties, behalve de Geneefse, die werd toegelaten tot de Internationale (juni 1869). 'After more than six months of difficult negotiation, Bakunin had forced his way, less dramatically than he had hoped, but with a little band of personal followers, into the central organization of the proletarian movement. The wooden horse had entered the Trojan citadel' - aldus Carr.⁷⁷⁾

De eerste belangrijke botsing tussen Marx en Bakoenin deed zich voor op het Congres van de Internationale te Bazel (6-13 september 1869). Het breukpunt vormde hier het vraagstuk van het erfrecht. Marx was van mening, dat afschaffing van het erfrecht principieel verkeerd was. Zulk een maatregel kon volgens hem slechts betrekking hebben op een sociale overgangsperiode, kon nooit een uitgangspunt zijn. Bakoenin echter verdedigde de onmiddellijke afschaffing van het erfrecht.⁷⁸⁾ Hij wist te bereiken, dat een rapport van de Algemene Raad, waarin Marx' visie op het vraagstuk van het erfrecht was belichaamd, door het Congres werd afgewezen. Daarmee had de Rus, die zeer actief was en in elk debat een leidende rol speelde, zijn eerste overwinning geboekt. Maar tevens had hij zich de woede van Marx op de hals gehaald. Een verdere verwijdering deed zich voor, toen de oude laster tegen Bakoenin weer de kop opstak, dit keer van Wilhelm Liebknecht, Marx' steunpilaar in Duitsland, afkomstig. Liebknecht had onder meer beweerd, dat Bakoenin klaarblijkelijk een zeer gevaarlijke agent van de Russische regering was, en dat hij daarvoor bewijzen in handen had. Hij beweerde voorts, dat Bakoenin's ontsnapping uit de gevangenis in 1861 door de Russische regering begunstigd was.⁷⁹⁾ Er werd een Hof van Eer ingesteld te Bazel om het geschil tussen Bakoenin en Liebknecht op te lossen. Dit hof concludeerde, dat Liebknecht 'mit verdammenswerthem Leichtsinne'⁸⁰⁾ had gehandeld. Kort daarop publiceerde Liebknecht opnieuw dezelfde beschuldigingen. Ze verschenen ook in een Amerikaans blad. Toen vrienden van Bakoenin hiertegen protesteerden, verklaarde de redacteur, dat hij zijn informatie van Karl Marx uit Londen had ontvangen.⁸¹⁾ Of Marx Liebknecht opzettelijk tot een aanval op Bakoenin had aangezet blijft onzeker. Maar er bestaat weinig twijfel over, dat het materiaal voor deze aanval van Marx afkomstig is geweest.⁸²⁾ Bakoenin heeft achter de herleving van de twintig jaar oude laster zeker de hand van Marx gezien.⁸³⁾

De stichting van de "Alliance internationale de la Démocratie socialiste" en de groeiende invloed van Bakoenin in de Zwitserse sectie van de Internationale hadden Marx verontrust. Hij beschouwde de Alliantie (d.w.z. de nog bestaande Geneefse sectie van de Alliantie) als een welbewuste concurrent van de Internationale, die Bakoenin's persoonlijke doeleinden moest dienen. In een brief aan zijn schoonzoon, Paul Lafargue, schreef Marx: '...our Association was by this interloping secret society by and by to be converted into an instrument du Russe Bakounine'.⁸⁴⁾ Marx heeft zich, wat de Alliantie betreft, echter steeds aan een soort overdrijving schuldig gemaakt.⁸⁵⁾

Vóór het Congres van Bazel had Marx aan Friedrich Engels geschreven:

'Ce Russe veut évidemment devenir le dictateur du mouvement ouvrier. Qu'il prenne garde. Sinon, il sera excommunié'.⁸⁶⁾

Bakoenin heeft al spoedig beseft, dat een ideologische strijd tussen Marx en hem onvermijdelijk was. In oktober 1869 schreef hij aan zijn vriend Herzen:

'Je sais aussi bien que toi que Marx n'est pas moins fautif envers nous que les autres; je n'ignore pas non plus qu'il a été l'instigateur et le fauteur de toutes les infamies commises contre nous. Pourquoi l'ai-je donc ménagé et même loué; pourquoi ai-je dit de lui qu'il est un géant? Pour deux raisons, Herzen. La première est la justice. Laisant de côté toutes les ignominies qu'il a déversées sur nous, nous ne saurions méconnaître, moi du moins, les grands mérites qu'il s'est acquis au regard de la cause socialiste qu'il sert, selon moi, intelligemment, énergiquement et fidèlement depuis bientôt vingt-cinq ans'.⁸⁷⁾

De tweede reden is politieke berekening en tactiek.⁸⁸⁾ Hij gaat dan verder:

'Marx est indéniablement un homme utile dans l'Association internationale. Il y est encore aujourd'hui un des soutiens les plus fermes, les plus avisés et les plus influents du socialisme- un des plus solides remparts contre l'invasion des idées et des tendances bourgeoises. Et je ne me pardonnerais jamais d'avoir seulement tenté, pour assouvir une vengeance personnelle, de ruiner ou même d'affaiblir son influence indubitablement bienfaisante. Or il peut arriver, et il arrivera certainement, qu'à bref délai je doive entrer en lice contre lui, non à cause de l'offense qui m'est faite, mais pour une question de principe, le communisme autoritaire, dont lui-même et le clan anglais et allemand qu'il dirige sont de chaleureux partisans. Mais alors, ce sera entre nous une lutte à mort...'⁸⁹⁾

De wrijving tussen Marx en Bakoenin werd nog sterker toen in het dagblad "L'Egalité"⁹⁰⁾ kritiek werd uitgeoefend op de Algemene Raad. Marx stelde hier ten onrechte Bakoenin voor verantwoordelijk.⁹¹⁾

Op het Congres van de Internationale te Bazel was duidelijk gebleken, dat er twee verschillende richtingen binnen de Internationale bestonden: aan de ene kant een marxistische groepering, die politieke aktie wilde voeren om de staat te veroveren, aan de andere kant een anti-étatistische, collectivistische groepering (Bakoenin c.s.). De eerste duidelijke breuk tussen deze twee stromingen deed zich voor in Zwitserland.⁹²⁾

In het kader van zijn strijd tegen Bakoenin stelde Marx in maart 1870 een "Konfidentiële Mitteilung"⁹³⁾ op, die bestemd was voor de leiders van de Duitse arbeidersbeweging. In dit document noemde hij Bakoenin 'een zeer gevaarlijk intrigant' en voorspelde, dat diens rol in de Internationale spoedig uitgespeeld zou zijn.⁹⁴⁾ Fritz Brupbacher, die theoretisch aan Marx' zijde staat⁹⁵⁾, heeft over dit document onder meer opgemerkt:

'Das Schreiben ist nicht erbaulich zu lesen, da es durch seine "Irrtümer" sowohl als durch seinen Ton auf Marx ein recht un-

angenehmes Licht wirft...Es wird wohl ausser ein paar Fanatikern auf der ganzen Erde niemanden geben, dem dies Schreiben von Marx nicht als ein Schandfleck im Charakter von Marx erscheinen wird, der sich nie wird auswischen, höchstens psychologisch erklären lassen'.⁹⁶⁾

Gedeelten uit Marx' correspondentie met Paul Lafargue⁹⁷⁾ tonen eveneens aan, dat Marx' haat tegen Bakoenin al in het voorjaar van 1870 groot was. In een brief aan zijn schoonzoon, noemde Marx de Rus een 'charlatan', een 'ignoramus' en een 'ezel'.⁹⁸⁾ Van theoretische kennis -zo schreef Marx- was hij Bakoenin nauwelijks sprake, hij was een 'Mohammed zonder Koran'.⁹⁹⁾

Marx zag kans zich van zijn "nederlaag" tegen Bakoenin in Bazel te herstellen: midden september 1871 werden op een Congres van de Internationale te Londen verschillende anti-bakoeninistische besluiten genomen, zoals een resolutie die verplichtte tot politieke actie en tot organisatie van politieke partijen om de staat te veroveren.¹⁰⁰⁾

In november 1871 werd door de Bakoeninisten de zg. "Circulaire de Sonvillier"¹⁰¹⁾ opgesteld, waarin zij protesteerden tegen deze beslissingen van de Conferentie van Londen en tegen het naar hun mening arbitraire, autocratische optreden van de Algemene Raad. Bakoenin en de zijnen wilden van de Algemene Raad slechts een soort correspondentie-bureau maken. Deze Circulaire werd door de Algemene Raad beantwoord met het door Marx en Engels opgestelde pamflet "Les Prétendues Scissions dans l'Internationale"¹⁰²⁾. In dit geschrift van mei 1872 werd Bakoenin ervan beschuldigd, de algemene statuten van de Internationale en de Algemene Raad te willen vervangen door zijn eigen programma en dictatuur. Om dit doel te bereiken zou Bakoenin ook van de in 1868 gestichte "Alliance internationale de la Démocratie socialiste" gebruik maken. Voorts zou hij getracht hebben de zetel van de Algemene Raad te verplaatsen van Londen naar Genève, maar niets wijst erop, dat Bakoenin dit van plan geweest is.¹⁰³⁾

Bakoenin had tot nu toe iedere persoonlijke aanval op Marx vermeden.¹⁰⁴⁾ Enige weken vóór het verschijnen van "Les Prétendues Scissions dans l'Internationale" had hij nog geschreven:

'Jamais je n'ai eu la pensée de me poser personnellement comme l'antagoniste de Marx. Il est vrai que...je professe un ordre d'idées diamétralement opposées aux siennes; mais jamais, au grand jamais, je ne me suis posé comme l'antagoniste de sa personne, ni comme son ennemi'.¹⁰⁵⁾

Zijn reactie op het pamflet was buitengewoon fel:

'L'épée de Damoclès, dont on nous a menacés si longtemps, vient enfin de tomber sur nos têtes. Ce n'est proprement pas une épée,¹⁰⁶⁾ mais l'arme habituelle de M. Marx, un tas d'ordures'.

Hij sprak voorts van 'inventions ridicules, falsification de principes et de faits, insinuations odieuses, mensonges cyniques, calomnies infâmes, enfin tout l'attirail guerrier de M. Marx en campagne'.¹⁰⁷⁾

Het door Marx en Engels geschreven pamflet, dat duidelijk laat zien hoezeer Marx zijn tegenstander haatte, is door Brupbacher een 'Samelsurium von Irrtümern' genoemd.¹⁰⁸⁾

HOOFDSTUK VI: HET CONGRES VAN DEN HAAG

Het conflict tussen Marx en Bakoenin is tenslotte geëindigd in een "overwinning" voor Marx. Op het Congres van Den Haag (2-9 september 1872) werd Bakoenin uit de Internationale gestoten.

Al vóór dat Congres had Marx getracht zich van zoveel mogelijk stemmen te verzekeren, door blanco mandaten te verzamelen van Duitse en Amerikaanse secties, die het zich niet konden veroorloven om afgevaardigden naar het Congres te zenden. Deze blanco mandaten distribueerde hij vervolgens onder betrouwbare aanhangers. ¹⁰⁹⁾

De beslissing van de Algemene Raad om het Congres in Den Haag te houden was door Bakoenin met afkeuring ontvangen; het was voor hem en voor vele van zijn aanhangers onmogelijk om de reis naar het verre Den Haag te ondernemen. ¹¹⁰⁾

Marx had inmiddels getracht bewijsmateriaal tegen Bakoenin en de Alliantie te verzamelen. Hij had zijn schoonzoon, Paul Lafargue, die vloeiend Spaans sprak, naar Spanje gestuurd om daar te spionneren en de bakoeninistische propaganda tegen te gaan. Lafargue boekte in Spanje onder de schuilnaam Pablo Farga succes: hij stichtte een marxistische tak van de Internationale te Madrid, die hem als afgevaardigde benoemde voor het Congres te Den Haag. Voorts kreeg hij copieën in handen van de statuten van een geheime Alliantie in Spanje en van een brief met instructies van Bakoenin aan een van zijn Spaanse volgelingen. Marx zag hiermede zijn vermoedens bevestigd, dat er een door Bakoenin gestichte geheime Alliantie binnen de Internationale bestond. ¹¹¹⁾ Het Congres van Den Haag stelde een commissie in, die de beweerde machinaties van de Alliantie tegen de Internationale zou onderzoeken. Het bewijsmateriaal hiervoor was 'conflicting, and in the highest degree confusing'. ¹¹²⁾

Friedrich Engels had inmiddels twee documenten ¹¹³⁾ opgesteld, die gericht waren tegen de (geheime) Alliantie en tegen Bakoenin persoonlijk. In het eerste document heette het, dat de geheime Alliantie, die volgens Engels nog steeds bestond, beoogde 'de substituer à nos statuts généraux le programme de M. Bakounine et d'imposer à notre Association la dictature personnelle de ce dernier'. ¹¹⁴⁾ In het tweede document beweerde Engels, dat er, wat betreft de geheime Alliantie, gesproken kon worden van 'un véritable complot dirigé contre l'Internationale'. ¹¹⁵⁾ Daarom stelde hij de commissie van onderzoek voor, de volgende motie aan het Congres voor te leggen:

'Considérant:

1. Que l'Alliance...fondée et dirigée par M. Bakounine, constitue une société ennemie de l'Internationale, attendu qu'elle cherche soit à s'assujettir cette dernière, soit à la désorganiser;
2. Qu'en conséquence l'Internationale et l'Alliance sont incompatibles;

Le Congrès décide:

- 1.) M. Bakounine et les membres actuels de l'Alliance de la démocratie socialiste sont expulsés de l'Association internationale des Travailleurs. Ils ne pourront être réintégrés qu'après avoir répudié toute relation avec cette organisation occulte;

.....' ¹¹⁶⁾

De commissie van onderzoek kwam tot de conclusie, dat naast de Alliantie van 1868 inderdaad een geheime Alliantie bestaan had, en dat de statuten van deze organisatie volledig in strijd ('statuts absolument opposés',¹¹⁷⁾) waren geweest met de statuten van de Internationale; dat deze Alliantie nog bestond achtte zij echter niet bewezen (en daarmee werd dus indirect Engels' bewering ongegrond verklaard).

Daarnaast zou Bakoenin getracht hebben nog een andere geheime organisatie te stichten, die op politiek en sociaal vlak niets gemeenschappelijk had met de Internationale. Of Bakoenin ook geslaagd was in het stichten van deze laatste organisatie, kon de commissie echter niet met zekerheid zeggen.¹¹⁸⁾

Opgemerkt dient te worden, dat de statuten van geen van deze organisaties in strijd waren met de beginselen van de Internationale. Wel met bepaalde principes van Marx en Engels, nl. die van de vorming van politieke partijen en van de verovering van de staatsmacht. Marx en Engels waren geneigd hun ideeën te identificeren met het programma van de Internationale, maar bovengenoemde principes van Marx en Engels werden zeker niet door de gehele Internationale gedeeld.¹¹⁹⁾

De commissie concludeerde voorts, dat Bakoenin 's'est servi de manoeuvres frauduleuses tendant à s'approprier tout ou partie de la fortune d'autrui, ce qui constitue le fait d'escroquerie' en dat 'pour ne pas devoir remplir ses engagements, lui ou ses agents ont eu recours à l'intimidation'.¹²⁰⁾ Deze beschuldigingen betroffen Bakoenin's vertaling van "Das Kapital" en een episode uit zijn betrekkingen met de Russische revolutionair Netsjajew.

In de zomer van 1869 had een Russische uitgever uit St. Petersburg door tussenkomst van een Russische student, Ljoebawin genaamd, aan Bakoenin voorgesteld om tegen een vergoeding van 1200 roebel "Das Kapital" in het Russisch te vertalen. Bakoenin ging hiermee accoord en ontving uit handen van Ljoebawin een voorschot van 300 roebel. Begin december 1869 was hij echter nog niet aan de vertaling van "Das Kapital" begonnen. Op verzoek van de Russische uitgever informeerde Ljoebawin of Bakoenin alsnog de vertaling ter hand zou nemen. Bakoenin antwoordde bevestigend; hij dacht in april 1870 met dit werk klaar te zijn en stuurde reeds enige vertaalde gedeelten van "Das Kapital" op.¹²¹⁾

Netsjajew, die in deze tijd in contact stond met Bakoenin, was echter van mening, dat Bakoenin zich geheel moest wijden aan de revolutionaire zaak, in plaats van zijn tijd te verdoen met de vertaling van "Das Kapital", en stelde voor de zaak met de Russische uitgever te regelen: hij schreef een brief¹²²⁾ aan Ljoebawin, waarin hij hem sommeerde, Bakoenin van zijn verplichtingen te ontslaan, zo niet, dan zouden er 'des mesures extrêmes' volgen.¹²³⁾ Die brief was opgesteld namens een alleen in Netsjajew's fantasie levend "Bureau des agents étrangères de la Société Révolutionnaire Russe". Ljoebawin schreef daarop een brief vol beledigingen naar Bakoenin, waarin hij een verklaring eiste. Bakoenin op zijn beurt eiste een verklaring van Netsjajew, dat de dreigbrief was opgesteld zonder dat hij, Bakoenin, hiervan op de hoogte was geweest. Korte tijd later, 'excédé par les mensonges ainsi que par les méthodes autoritaires et la désinvolture de Nečaev',¹²⁴⁾ verbrak Bakoenin alle betrekkingen met deze nihilist.

Ljoebawin, die geloofde, dat Bakoenin medeplichtig was aan de tegen hem geuite dreigementen, deed de dreigbrief in augustus 1872 aan Marx toekomen. Marx speelde Netsjajew's brief weer door aan de commissie

van onderzoek en verklaarde tegenover deze commissie, dat bewuste brief aan Ljoebawin gezonden was op instigatie van Bakoenin.¹²⁵⁾ Hoewel de commissie slechts belast was met een onderzoek naar het eventuele bestaan van tegen de Internationale gerichte bakoeninistische organisaties¹²⁶⁾ betrok zij de zaak van de dreigbrief in haar rapport.

Op grond van de hierboven vermelde conclusies betreffende deze organisaties en Bakoenin persoonlijk, deed zij de aanbeveling, Bakoenin uit de Internationale te stoten. Concreet bewijsmateriaal werd echter niet overlegd. De verslaggever van de commissie van onderzoek verklaarde slechts, dat de commissie in meerderheid tot 'morele zekerheid' was gekomen en verzocht het Congres om een motie van vertrouwen.¹²⁷⁾ Bovendien moet opgemerkt worden, dat het de taak van de commissie was, feiten te rapporteren, en niet maatregelen aan te bevelen.¹²⁸⁾

Slechts door persoonlijk op te treden en pas op het allerlaatste moment zijn troefkaart (Netsjajew's dreigbrief) uit te spelen, had Marx de oorspronkelijk negatieve resultaten van het onderzoek ('geen werkelijk resultaat'¹²⁹⁾) toch nog in voor hem gunstige zin kunnen beïnvloeden.¹³⁰⁾

De conclusies betreffende het onderzoek naar het bestaan van geheime organisaties zijn het werk van de commissie zelf, de rest van het rapport is in wezen het werk van Marx zelf.¹³¹⁾ Dat beide gedeelten niet bij elkaar passen, maakt het gehele rapport dan ook zo verward en tegen-

strijdig. Zo werd voorgesteld ook Guillaume en Schwitzguebel (vooraanstaande bakoeninistische afgevaardigden) uit de Internationale te stoten, omdat 'ils font encore partie de la société dite l'Alliance'.¹³²⁾

Dat de commissie in hetzelfde rapport verklaarde, dat er onvoldoende bewijs was voor het huidige bestaan van die Alliantie, heeft zij blijkbaar niet als inconsequent ervaren.¹³³⁾

Bakoenin, die te arm of te ziekelijk was om het congres persoonlijk bij te wonen¹³⁴⁾, had men overigens in de gehele procedure niet gehoord. Zelfs had men hem niet op de hoogte gebracht van de beschuldigingen tegen hem.¹³⁵⁾

Met 27 stemmen vóór, 6 tegen en 7 onthoudingen werd hij door het Congres uit de Internationale gestoten.¹³⁶⁾ Daarna werd het Congres van Den Haag -de laatste belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de Eerste Internationale- gesloten verklaard.¹³⁷⁾

Op de vóórlaatste dag van het Congres had Marx voorgesteld, de zetel van de Algemene Raad te verplaatsen van Londen naar New York, ver weg van het bakoeninistische gevaar. Dit voorstel stichtte verwarring, zowel in de marxistische als in de anti-marxistische geleerden.¹³⁸⁾ De zes bakoeninistische afgevaardigden onthielden zich van stemming. Zij hadden in feite niets te winnen of te verliezen door deze beslissing.

Marx' pogingen om de Internationale te "zuiveren" van de bakoeninistische stroming hadden een splitsing tot gevolg gehad.¹³⁹⁾ Verwijten van 'scheurmakerspraktijken' aan het adres van Bakoenin zouden dus eigenlijk beter op Marx van toepassing zijn. Dat alleen die ene persoon, Marx, echter verantwoordelijk gesteld moet worden voor het einde van de Internationale, zou ik niet willen beweren. Veeleer zal men het einde van die arbeidersorganisatie (de officiële ontbinding volgde in juli 1876¹⁴⁰⁾) in verband moeten brengen met de mislukking van de Commune van Parijs.¹⁴¹⁾

De uitstoting van Bakoenin uit de Internationale had felle protesten tot gevolg. Zelf schreef hij begin oktober 1872 in een brief aan het Brusselse dagblad "La Liberté" onder meer:

'Le triomphe de M. Marx et des siens a été complet. Certains d'une majorité qu'ils avaient longuement préparée et organisée avec beaucoup d'habileté et de soin, sinon avec beaucoup de respect pour ces principes de la Morale, de la Vérité et de la Justice qu'on retrouve si souvent dans leurs discours et si rarement dans leurs actes, les marxien ont levé le masque, et, comme il convient à des hommes amoureux de pouvoir, toujours au nom de cette souveraineté du peuple qui, désormais, servira de marchepied à tous les prétendants au gouvernement des masses, ils ont audacieusement décrété l'esclavage du peuple de l'Internationale'.¹⁴²⁾

Hier manifesteert zich duidelijk de verbittering bij Bakoenin na de onverkwikkelijke gebeurtenissen te Den Haag. Ook van marxistische zijde is op die gebeurtenissen kritisch gereageerd.¹⁴³⁾

Na het Congres van Den Haag zetten Marx c.s. hun strijd tegen Bakoenin voort; in 1873 publiceerden Engels en Lafargue in samenwerking met Marx een brochure, getiteld "L'Alliance de la démocratie socialiste et l'Association internationale des travailleurs, 1873". Deze publicatie heeft felle kritiek uitgelokt, ook van marxistische historici.¹⁴⁴⁾

Bernstein heeft over de strijd tussen Marx en Bakoenin (waarin ongetwijfeld de grote persoonlijke verschillen tussen beide figuren een rol hebben gespeeld¹⁴⁵⁾) geschreven:

'Vom rein menschlichen Standpunkt aus erscheint in diesem Kampfe zwischen Marx und Bakunin der letztere unbestreitbar in einem günstigeren Licht als sein Gegner; selbst der, welcher glaubt dass Marx in diesem Streite die Interessen der Arbeiterbewegung verteidigte, der keine sentimentale Konzession zuliess, kann nicht umhin, zu bedauern, dass Marx diesen Kampf nicht mit anderen Mitteln und in anderen Formen geführt hat!'¹⁴⁶⁾

Ik ben het met Arthur Lehning eens, dat men die mening van Bernstein wel moet onderschrijven.¹⁴⁷⁾

Anno 1971 bestaan er nog steeds felle tegenstellingen tussen de volgelingen van Marx en die van Bakoenin. Zij die zich op Marx beroepen spreken van "de overleefde ideeën van Bakoenin".¹⁴⁸⁾ Maar alleen al uit de felheid van hun oppositie tegen Bakoenin blijkt mijns inziens, dat de ideeën van deze anarchist over vrijheid, gezag, staat en dictatuur in werkelijkheid nog niet zo "overleefd" zijn.

Noten:

1. De biografische gegevens voor dit hoofdstuk heb ik ontleend aan:
 1. G.P. Maximoff, The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism. With a Biographical Sketch of Bakunin by Max Nettlau (London, 1964), pp. 29-48.
 2. K.J. Kenafick, Michael Bakunin and Karl Marx (Melbourne, 1948), pp. 15-57.
2. Maximoff, op. cit., p. 34. Kenafick, op. cit., p. 20.
3. Kenafick, pp. 23-24.
4. ibid. p. 24.
5. Voor de invloed van Proudhon op Bakoenin zie ibid. pp. 27-42.
6. Maximoff, op. cit., p. 40.

7. De biografische gegevens voor dit hoofdstuk heb ik ontleend aan:
W. Banning, Karl Marx. Leven, leer en betekenis (Utrecht, 1968¹),
pp. 13-56.
8. Banning, op. cit., p. 22.
9. ibid. p. 24.
10. ibid. p. 28.
11. ibid. p. 40.
12. ibid. p. 46.
13. ibid. p. 50-51.
14. ibid. p. 59.
15. Michael Bakunin, Marxism, Freedom and the State. Translated and
Edited with a Biographical Sketch by K.J. Kenafick (London, z.j.),
p. 10. Aldus Kenafick in zijn inleiding.
16. Kenafick, op. cit., pp. 43-44.
17. ibid. pp. 25-26. Zie ook: Archives Bakounine. Vol. I. Michel Bakou-
nine et l'Italie (1871-1872). Deuxième Partie, La Première Inter-
nationale en Italie et le conflict avec Marx. Textes établis et an-
notés par Arthur Lehning (Leiden, 1963), p. 125. (Verder aan te ha-
len als: Arch. I, 2.)
18. Kenafick, op. cit., p. 43.
19. F. Brupbacher, Marx und Bakunin. Ein Beitrag zur Geschichte der
Internationalen Arbeiterassoziation (München, 1922), p. 112.
20. I. Berlin, Karl Marx. His life and environment (London, 1960²), p.
107.
21. Brupbacher, op. cit., p. 72.
22. Michael Bakoenin, Over anarchisme, staat en diktatuur. Samengesteld
en ingeleid door Arthur Lehning (Den Haag, 1970), pp. 10-11. (Verder
aan te halen als: Bakoenin, "Anarchisme"). Aldus Arthur Lehning in
zijn inleiding (pp. 7-18) tot dit boek.
23. ibid. p. 11.
24. Kenafick, op. cit., pp. 104-105 en p. 320.
25. G.D.H. Cole, A History of Socialist Thought. Vol. II. Marxism and
Anarchism (1850-1890) (London, 1954), p. 222.
26. ibid. p. 230.
27. ibid. p. 231.
28. ibid. p. 231.
29. Bakoenin, "Anarchisme", p. 17.
30. Bakunin, op. cit., p. 54.
31. Banning, op. cit., p. 118.
32. ibid. p. 116. Ik laat hier afwijkende opvattingen zoals die voor-
komen in Marx' geschrift "De Burgeroorlog in Frankrijk" buiten be-
schouwing. Immers, de theorieën die hij hier uitwerkt zijn moei-
lijk in overeenstemming te brengen met de opvattingen die hij sinds
het Communistisch Manifest had uiteengezet. Zie: Bakoenin, "Anar-
chisme", pp. 199-200, noot 27 van Arthur Lehning.
33. Banning, op. cit., p. 117.
34. ibid. p. 115.
35. E.H. Carr, Michael Bakunin (New York, 1961), p. 453.
36. Bakoenin, "Anarchisme", p. 16.
37. Carr, op. cit., p. 453.
38. Maximoff, op. cit., p. 286.
39. ibid. p. 287.
40. ibid. p. 207.
41. Bakoenin, "Anarchisme", p. 46.
42. ibid. p. 47.

43. *ibid.* pp. 68-69.
44. Maximoff, p. 211.
45. *ibid.* p. 224.
46. Bakoenin, "Anarchisme", p. 156.
47. *ibid.* p. 172.
48. W.Z. Foster, History of the Three Internationals (New York, 1955), pp. 63-64.
49. S.H.M. Chang, The Marxian Theory of the State (Philadelphia, 1931), p. 62.
50. G. Woodcock, Anarchism. A History of Libertarian Ideas and Movements (Harmondsworth, 1970), pp. 158-159.
51. Bakoenin, "Anarchisme", p. 15.
52. *ibid.* p. 173.
53. *ibid.* p. 155.
54. *ibid.* pp. 140-141.
55. *ibid.* p. 139.
56. Banning, *op. cit.*, p. 27.
57. Arch. I,2, p. 125.
58. Banning, *op. cit.* p. 27.
59. Carr, *op. cit.*, p. 153. De Franse tekst hiervan heb ik in de tot nu toe verschenen delen van de "Archives Bakounine" niet kunnen terugvinden.
60. *ibid.* p. 154.
61. Dit was Dr. Hermann Ewerbeck, één van Marx' vrienden. Arch. I,2, p. xii. (De Romeinse cijfers in onderkast betreffen de pagina-nummers van Arthur Lehning's inleiding bij de Archives). Zie ook noot 71 van deze scriptie voor Bakoenin's mening over de herkomst van de laster tegen hem.
62. Arch. I,2, p. 331.
63. *ibid.* p. 331.
64. *ibid.* p. 333.
65. *ibid.* p. 333-334.
66. Maximoff, *op. cit.*, p. 38.
67. 'The Russian Embassy, headed by Count Kisselev, also tried to ruin his reputation by setting rumors afloat that he actually was a Russian agent, who had exceeded his orders. This slander was passed on to the French government by Polish intermediaries', aldus Max Nettlau. Waarop hij dit vermoeden baseert, deelt hij jammer genoeg niet mede. Maximoff, *op. cit.*, pp. 38-39.
68. Arch. I,2, p. xiii.
69. Zie hoofdstuk I A van deze scriptie.
70. Arch. I,2, p. xiv.
71. 'On peut supposer que nonobstant ce qu'a écrit Bakounine à ce sujet, il n'a jamais pardonné à Marx d'avoir publié, en tant que rédacteur en chef de la Neue Rheinische Zeitung, la "Correspondance de Paris", selon laquelle Bakounine était un espion russe'. 'On sait maintenant que cette Correspondance n'émanait pas, comme Marx le prétendait encore en 1853, de l'agence Havas, mais en réalité de son ami Ewerbeck qui résidait à Paris...'. Arch. I,2, p. xii.
72. Carr, *op. cit.*, p. 321.
73. *ibid.* p. 323.
74. Arch. I,2, p. xviii.
75. *ibid.* p. xviii.
76. H.P.G. Quack, De Socialisten. Personen en Stelsels. Deel VI (Amsterdam 1901²), p. 68. De motivatie van die weigering was, 'que l'Inter-

- nationale ne pouvait admettre une deuxième Internationale dans son sein et que d'ailleurs les statuts ne prévoyaient que l'adhésion des branches locales et nationales...'. Arch. I,2, p. xxii.
77. Carr, op. cit., p. 374.
 78. Quack, op. cit., p. 69.
 79. Brupbacher, op. cit., pp. 68-69.
 80. ibid. p. 69.
 81. ibid. p. 69.
 82. Carr, op. cit., p. 382.
 83. ibid. p. 381.
 84. Brief van Karl Marx aan Paul Lafargue, 19 april 1870. Arch. I,2, p. 345. Marx schrijft hier, zoals hij wel meer deed, een mengsel van Engels en Frans.
 85. 'Dans leur phobie de l'Alliance, Marx et Engels exagéraient les "intrigues" et mésestimaient les idées de celle-ci'. Aldus A. Lehning, From Buonarroti to Bakunin. Studies in International Socialism (Leiden, 1970), p. 272.
 86. Archives Bakounine. Vol. II. Michel Bakounine et les conflits dans l'Internationale (1872). (Leiden, 1965), p. xvi. (Verder aan te halen als : Arch. II). De Romeinse cijfers in onderkast betreffen de pagina-nummers van Arthur Lehning's inleiding bij de Archives.
 87. Arch. I,2, p. xix.
 88. Carr, op. cit., p. 385.
 89. Arch. I,2, p. xix.
 90. Deze krant was het officiële orgaan van de "Fédération Romande" (het overkoepelend lichaam van de secties der Internationale in Frans Zwitserland). Voor de tekst van de bewuste artikelen zie: Arch. I,2, p. 475 (noot 306).
 91. Arch. I,2, p. xxviii.
 92. Carr, op. cit., pp. 427 e.v.
 93. De tekst van dit document: Arch. I,2, pp. 337-344.
 94. Arch. I,2, p. 340.
 95. A.L. Constandse, Anarchisme van de daad van 1848 tot heden (Den Haag, 1970^c), p. 53.
 96. Brupbacher, op. cit., p. 86.
 97. Arch. I,2, pp. 344-347.
 98. Arch. I,2, p. 345.
 99. ibid. p. 346.
 100. ibid. p. xli en pp. 356-361.
 101. Tekst van dit document: ibid. pp. 403-406.
 102. Tekst van dit document: Arch. II, p. 269-296.
 103. Arch. II, p. xxxii.
 104. ibid. p. xxxi.
 105. ibid. pp. xxxi-xxxii.
 106. ibid. p. 123.
 107. ibid. p. 123.
 108. Brupbacher, op. cit., p. 116.
 109. Carr, op. cit., p. 445.
 110. Bakoenin woonde in Locarno en zou, om Holland te bereiken, een grote omweg moeten maken, omdat hem de toegang tot Duitsland en Frankrijk was ontzegd. Arch. II, p. xxxix.
 111. Carr, op. cit., p. 445.
 112. ibid. p. 448.
 113. Het eerste document is getiteld: "Le Conseil général: à tous les membres de l'Association internationale des Travailleurs". Het

zou oorspronkelijk aan alle leden van de Internationale worden toegezonden. De meerderheid der leden van de Algemene Raad keerde zich echter tegen verzending van deze circulaire. Het tweede document is getiteld: "Rapport sur l'Alliance de la démocratie socialiste présenté au Congrès de la Haye au nom du Conseil général". Het werd voorgelegd aan de commissie van onderzoek betreffende de Alliantie op het Congres van Den Haag. Zie voor de tekst van beide documenten: Arch. II, pp. 412-415 (noot 138).

114. Arch. II, p. 412.
115. *ibid.* p. 415.
116. *ibid.* p. 415.
117. *ibid.* p. xlvi.
118. *ibid.* pp. xlv-xlvi.
119. *ibid.* p. xlvii.
120. J. Guillaume, L'Internationale. Documents et Souvenirs (1864-1878). Tome second (Paris, 1907), p. 346.
121. Arch. II, pp. xlvii-xlviii.
122. Tekst van deze brief: *ibid.* pp. 472-473 (noot 390).
123. *ibid.* p. 473.
124. *ibid.* p. xlix.
125. *ibid.* p. li.
126. Carr, op. cit., p. 449.
127. F. Mehring, Karl Marx. Geschiedenis van zijn leven. Geautoriseerde vertaling door Jan Romein (Rotterdam, 1921), p. 442.
128. Carr, op. cit., p. 449.
129. *ibid.* p. 450.
130. *ibid.* p. 450.
131. *ibid.* p. 450.
132. Guillaume, op. cit., p. 346.
133. Carr, op. cit., p. 449.
134. *ibid.* p. 447.
135. Arch. II, p. li.
136. De betreffende resolutie kan men vinden: *ibid.* pp. 350-351.
137. Volgens Mehring, op. cit., p. 441, was het voorstel van Engels afkomstig. Carr, op. cit., p. 448, noemt echter Marx.
138. Carr, op. cit., p. 448.
139. T. Boekman: "De overleefde ideeën van Bakoenin". Politiek en Cultuur. Maandblad, gewijd aan de theorie en praktijk van het marxisme-leninisme onder leiding van het partijbestuur der CPN (30e jrg., no. 11, november 1970), p. 471.
 Veel meer voel ik voor de mening van Brupbacher, op. cit., p. 134: 'Die Marxisten haben die Sache immer so dargestellt, als ob Bakunin der Desorganisator gewesen wäre. Wenn man aber überhaupt eine Person oder Personen für die Spaltung der Internationale verantwortlich machen kann, so waren es Marx und seine Freunde. Wir haben des öfteren betont, dass wir in der Veränderung der politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse den tieferen Grund der ganzen Tragödie sehen. Aber nie sind diese die einzig wirksamen, und Schnelligkeit und Art der Lösung historischer Probleme sind in hohem Grade durch die Beteiligten beeinflusst, deren Wesen noch durch andere Kräfte als die in der gegebenen Zeit herrschenden Produktionsverhältnisse bestimmt ist'.
140. Arch. II, p. lxi.
141. Cf. B.R. Palmer/J. Colton, A history of the modern world, (New York, 1965), p. 593.

142. Arch. II, p. 147.
143. Franz Mehring heeft het slottaferaal van het Congres van Den Haag 'stellig zijner niet waardig' genoemd. Dat Bakoenin van zijn goede naam beroofd werd, was volgens Mehring 'onvergeeflijk en helaas droeg Marx daar schuld aan'. Mehring, op. cit., p. 443.
144. De marxistische historicus Y. Steklov geeft toe, dat de presentatie van de feiten in dit pamflet 'quite incorrect' is (M. Nomad, Apostles of Revolution (New York, 1961), pp. 204-205). Franz Mehring, Marx' eigen biograaf, plaatst dit geschrift op de 'laagste trap' van alles wat Marx en Engels gepubliceerd hebben. 'Het geschrift is geen historisch document, maar een eenzijdige akte van beschuldiging, waarvan de strekking op elke bladzijde in het oog springt', Mehring, op. cit., pp. 447-448.
145. 'L'antagonisme personnel de Marx et de Bakounine, si différents l'un de l'autre par leurs origines, leur culture, leur expérience et leur tempérament, a influé sur le caractère de cette lutte...', Lehning, op. cit., p. 261.
146. Brupbacher, op. cit., p. 197.
147. Arch. II, p. li.
148. Zie noot 139 van deze scriptie.

adv.

BOEKHANDEL

BOSMA

WETENSCHAPPELIJK ANTIQUARIAAT

BRUGSTRAAT 18

GRONINGEN

TEL. 050 - 126516

GROTE VOORRAAD ANTIQUARISCHE BOEKEN, BROCHUREN EN

PAMFLETTEN

OP HET GEBIED VAN GESCHIEDENIS, POLITIEK enz.